

Játékszenvedély gazdaság-pszichológiai megközelítésben

Doktori értekezés tézisei

Tessényi Judit

Szegedi Tudományegyetem
Gazdaságtudományi Kar

Közgazdaságtani Doktori Iskola
Gazdaságpszichológia Kutató Műhely

Témavezető: Prof. Dr. Hámori Balázs

Szeged, 2013. június 21.

Tézisfüzet tartalomjegyzéke

1. Cél, a megírás szempontjai	2
1.2. A téma indoklása	3
2. A dolgozat felépítése	6
3. Kísérleti és/vagy számítási módszerek	8
4. Eredmények	11
5. Tézisek.....	13
6. Alkalmazási lehetőség	18
7. Publikációs lista.....	20

1. Cél, a megírás szempontjai

Dolgozatomban a szerencsejáték szenvedély problematikáját hét különböző oldalról igyekeztem megvilágítani. Mindvégig arra törekedtem, hogy közgazdasági és pszichológiai vizsgálati módszereket is alkalmazzak. Mivel a szakirodalom folyamatosan és dinamikusan bővül, a lezárás pillanatáig igyekeztem a legfrissebb kutatási eredményeket is figyelembe venni. Az elméleti értekezést minden alfejezetben saját kutatásokkal bővítettem, melyek a témától függően primer és szekunder adatforrásokra épülnek. Dolgozatom célja a szerencsejátékos - és annak káros szenvedélyként megjelenő - magatartás bemutatása és vizsgálata.

A közgazdászok gondolkodásától sokáig állt távol, hogy a gazdasági szereplők belső, lelki folyamatait oki tényezőként figyelembe vegyék (Friedman 1986). Dolgozatomban olyan kutatási téma bemutatására és vizsgálatára vállalkoztam, amely - nyíltan vagy burkoltan - ezt a kérdéskört is érinti, azaz a játékszenvedély kérdéseinek gazdaságpszichológiai aspektusait igyekeztem feltárni. A neoklasszikus közgazdaságtan emberképe azzal az egyszerűsítéssel élt, hogy a fogyasztók tökéletesen racionális preferenciák mentén, bizonytalanság nélkül döntsék el és kivitelezék gazdasági tranzakcióikat (Jolls 1998).

Álláspontunk szerint a *szenvedélyes szerencsejátékos probléma* tanulmányozása az időben statikus döntések sora helyett, az időben dinamikus, de inkonzisztens (következetlen) döntésként lehetséges. Ez a kutatási téma alkalmas annak vizsgálatára, hogy mi történik akkor, hogy a fogyasztó nem következetes gazdasági tranzakcióinak kivitelezésében. Vizsgálódásaim fókuszába a szerencsejátékhoz kapcsolódó kóros magatartásformák megértése mellett a bizalom és az érzelmek szerepe került.

1.2. A téma indoklása

Ha meg szeretnénk érteni, hogy a szerencsejáték szervezéshez és műveléséhez milyen problematikus jelenségek kapcsolódnak, az első és alapvető kérdés, hogy mennyien vannak a szerencsejáték függők. A játékszenvedélyt vizsgáló *korábbi elméletek*, kísérletek és *modellek* bemutatását követően az *érzelmek, a felelősség, az externális hatások és a prevenciók kérdései* kifejtésére vállalkoztam. Kutatásom körébe került a *bizalom* kérdése, mely során az Ipsos és a Kutatópont eredményeit feldolgozva jutottam arra a következtetésre, hogy az internetes értékesítés és szerencsejáték piac vártnál mérsékeltbb növekedése – többek között – az értékesítési csatornával szembeni bizalmatlanságnak köszönhető. Nem értek egyet azzal az állásponttal, hogy a *vállalatok társadalmi felelősségvállalása* nehezen összeegyeztethető a profitorientáltság követelményével, bár sajnos gyakran találkozhatunk a kérdés PR-os (marketinges) megközelítésével a gyakorlatban. Konkrét és gyakorlatban is alkalmazható módszert mutatok be a prediktív analitikai fejezetben a *megelőzés* és a játékszenvedély időben történő felismerésére. Napjainkban a szerencsejáték mind Magyarországon, mind a világ más részein egyre inkább elterjedőben van. Ennek következményeként a szerencsejáték-szenvedély problémával küzdők száma is dinamikusan gyarapszik. Dolgozatomban megvizsgálom, hogy milyen mértékű az érintettek száma, mik azok a mérési módszerek, amelyek ennek pontos meghatározására lehetőséget adnak. Az érzelmek

szerepének kimutatása csak az utóbbi időkből foglalkoztatja a közgazdászokat (Mérő, 2010), de nagymértékben segít megérteni az addikciók motivációját. Hasonlóképpen az *attitűdkutatások* is fontos elemei a játékosok és a szenvedélybetegség megismerésének, az erre vonatkozó vizsgálataimat is tartalmazza a dolgozat.

A bűnözés és a szerencsejáték-függőség¹ kapcsolatát is vizsgáltam (6. fejezetben) a 2009. decembere és 2010. márciusa között három büntetés-végrehajtási intézetben (Tökölön, Kecskeméten, Szegeden) végezett adatfelvétel alapján, melyben 140 fogvatartott börtönbe vonulás előtti játékszokásait, demográfiai jellemzőit és ezek kapcsolatát vizsgáltam. Legjobb tudomásom szerint ilyen jellegű statisztikai vizsgálat nem készült még a magyarországi büntetés-végrehajtási intézményekben.

A játékszenvedély jelensége társadalmi kontextusban is tekinthető, és számos olyan következményt találhatunk, melyeket az *externális hatások* témakörébe soroltam (7. fejezet). Az itt taglalt költségvetési tételek vagy a rekreáció nem tekinthető szigorúan véve externáliának, de az értekezés logikai menete ezen alfejezeten belüli tárgyalását indokolta. „A szerencsejáték a negatív externáliák forrása²” (Grinols, 2004; 25. oldal) a neves amerikai közgazdász szerint. Felállított modelljében számba vett költségek és hasznok magyarországi adaptációja eltérő eredményre vezet. Míg Amerikában a kaszinóipar és a szerencsejáték szervezés egészen más iparági szabályozás keretei között valósul meg³, nálunk a következményekkel kevésbé számolunk koncepcionálisan.

¹ Függőségről akkor beszélhetünk, ha a kontrollra való képtelenség mellett, megvonási tünetek jelentkeznek (Zacher, 2012), valamint az egyént viselkedése normál életvitelében befolyásolja.

² a negatív externália olyan káros hatás, melyet egy vállalkozás vagy háztartás okoz más cégeknek, illetve a háztartásoknak és amely tranzakcióban a piaci árak nem kompenzálják az okozott kárt (Grinols, 2004; 25. oldal).

³ Napjainkban az adómentes szerencsejáték számos amerikai indián törzs legfontosabb, néhol egyetlen jövedelemforrását képezi. A rezervátumok azonban nem élveznek offshore státuszt az interneten: virtuális játéklarangok üzemeltetése az Egyesült Államok területén egyelőre tilos.

Az egyes országokban mért jelentős eltérések a játékfüggők számát illetően több tényezőre vezethetők vissza. Ilyen például a prevenciós intézkedések, vagy a kutatások eredményeinek beépítése az adott egészségpolitikába. Alapvetően meghatározó azonban a *jogi keretrendszer*, mely a szerencsejátékok szervezésének feltételeit és az engedélyeztetési eljárást is megszabja. Kutatásaim szempontjából ezért elkerülhetetlen volt a jogi környezet és feltételrendszer rövid megismerése és bemutatása. A legtöbb EU-tagállamban napjainkig korlátozták – vagy legalábbis nem támogatták – a szerencsejáték túlzott elterjedését azzal, hogy szigorúan szabályozták a szolgáltatások típusait és elérhetőségüket. Ez igaz volt a kaszinókra, a bárokból és játéktértermekben elérhető játékgépekre csakúgy, mint a fogadási és szerencsejátékokra. A hatóságok és jogszabályalkotók tudatában voltak, hogy a szerencsejátékoknak számos további káros társadalmi hatása is lehet, mint például a szervezett bűnözés, pénzmosás, uszoraölcsön, pénzhamisítás és adócsalás megjelenése, így olyan jogszabályokat alkottak meg, amelyek segítségével átlátható működésre és könnyű ellenőrizhetőségre kényszerítik ezeket, és csak korlátozott számban engedélyezik az ilyen vállalkozások működését. Ezek szellemében a hatóságok általában szigorúan korlátozzák, hogy kik dolgozhatnak ilyen vállalatoknak, hol folytatható a tevékenység, és milyen szolgáltatásokat nyújthatnak. A jövőben valószínűleg a játékszenvedély kérdése is egyre inkább központi kérdéssé válik a szektor szabályozásában. Hogy hatékony működésüket biztosítsák, a jogszabályok és piackorlátozó intézkedések szükségességét kutatásokkal kell alátámasztani, ám sajnos ez a terület még nem igazán kapta meg az őt megillető figyelmet a tudományos társadalomtól, és viszonylag kevés kutatást végeztek ilyen témában annak ellenére, hogy egyre növekvő mennyiségű (főleg angol nyelvterületen – az Egyesült Államokban, Kanadában, Ausztráliában, Új Zélandon és az Egyesült Királyságokban készült) szakirodalom áll rendelkezésre.

A szenvedélybeteg emberek többsége tudja, hogy szenvedélye tárgyának mértéktelen fogyasztásától kellene tartózkodnia vagy, hogy mely tevékenysége helyes vagy helytelen. Valami miatt azonban mégis képtelenek arra, hogy nyíltan vallott személyes preferenciáiknak megfelelően cselekedjenek. „A hozzászokás már a szenvedélyek előszobája.” bár a szokás mindaddig célszerű dolog, amíg az embert a hétköznapijaiban segíti, könnyíti rutindöntéseit és nincs kára (Zacher, 2012.).

2. A dolgozat felépítése

A dolgozatban a játékszenvedély gazdaságpszichológiai vonatkozásait az *egyén* szintjéről kiindulva a *családi*, közösségi érintettségén keresztül a *társadalmi* hatásokig követtük:

1. Bevezetés
2. Irodalmi áttekintés
3. Empirikus kutatások
4. Érzelmek szerepe a szerencsejáték szenvedélyben
5. A játékszenvedély mérése
6. Jogi körülmények és antiszociális viselkedés a szerencsejáték-függőség vonatkozásában
7. A játékszenvedély externális hatásai
8. Bizalom és felelősség a szerencsejátékok piacán
9. Prediktív analízis és további prevenció módszerek
10. Eredmények és összegzés

2.1. Bevezetés

Mivel 16 éve dolgozom a Szerencsejáték ZRT-nél, a probléma szembe jött velem a lottózókban. Megfigyeléseim során szembesültem az egyes játékfajták veszélyességének különbözőségével és az érzelmek szerepével a játékszenvedély

kialakulásában⁴. Saját kutatási eredményekkel szerettem volna alátámasztani, hogy mekkora és milyen problémáról van szó, melyhez először a mérési eszközöket kellett tanulmányoznom.

E mellett munkáltatóm Felelős Játékszervezői címének megszerzésére létrehívott projektben is tag voltam, ami a szerencsejáték szervező e béli felelősségére és lehetőségeire világított rá (erről a 8. fejezetben írok bővebben). Dolgozatomban igyekszem bemutatni azokat a kérdéseket, miért is aktuális a játékszenvedély problematikája és miért érdemes pszichológiai és közgazdasági szempontból együttesen vizsgálni ezt a kérdéskört.

2.2. Irodalmi háttér

A magyar szakirodalomban Demetrovics Zsolt és szerzőtársai, őt megelőzően pedig dr. Németh Attila publikált - pszichológiai vonatkozásában - a játékszenvedélyről. Mára már számos szakdolgozat és disszertáció született, zömében szintén a pszichológiai tudományterületről. A probléma és az érintetti szám növekedése a kutatók érdeklődését is felkeltette és a különböző szakkonferenciákon egyre gyakrabban találkozhatunk a szerencsejáték szenvedéllyel. Ha a nemzetközi szakirodalmat vesszük górcső alá, már korábbi keltezésű publikációkkal találkozhatunk mind a mérés, mind a szegmentálás vonatkozásában, de ezekben a kérdésekben is a pszichológusok jártak élen. Közgazdasági vonatkozású műnek tekinthetjük Grinols amerikai hatástanulmányát (2004), melynek eredményeként arra a következtetésre jutott, hogy összességében a szerencsejáték több kárt okoz és nagyobb költségvetési kiadást jelent az USA-ban, mint amennyi hasznot az adók révén hoz. A racionális döntés elméleti munkák előszeretettel magyarázzák az egyes

⁴ A Szerencsejáték ZRT termékei között is találhatunk olyanokat (sorsjegy, tippmix, Puttó), melyek a játékszenvedély kialakulását okozhatják az arra érzékeny vevők esetén. Kétségtelen azonban, hogy a játék jellegzetességei (úgymint a gyorsaság, nyerési esély, nyeremény nagysága, vizuális impulzusok, stb.) a függővé válás valószínűségét nagymértékben befolyásolja.

függőségek – így a szerencsejáték függőség – okait (Tahler, 1981, Varian, 2005, Becker és Murphy, 1988), míg a dinamikus következetlenségek példájaként Loewenstein és Prelec (2003) foglalkozott elsőként a szerencsejátékosokkal. A két tudományterület összekapcsolásában Matthew Rabin és Kőszegi Botond munkássága kiemelkedő (2008). Egy-egy alfejezetben 8-22 közötti tudományos cikket dolgoztam fel és hivatkoztam meg, melyek közül itt szeretném kiemelni Andrade és Iyer 2007-es kísérleteit, valamint Oh és Hsu attitűd kutatási eredményeit (2001), melyekkel részletesebben foglalkoztam.

Wildman és Chevalier modelljét (2002) igyekeztem kiterjeszteni az idődimenzióval és a játékonkénti eltérő veszélyességi szint bemutatásával. Ez utóbbira szintén két vizsgálati módszert mutattam be (9.7. fejezet), melyeket egymással is összevettem.

3. Kísérleti és/vagy számítási módszerek

A saját kutatások elsődlegesen ellenőrzött teszteken alapulnak, de néhány esetben önálló kérdőívek szerkesztésével dolgoztam. Adatfeldolgozáshoz az SPSS szoftvert vettem segítségül a börtönpopuláció végzett felmérés eredményeinek kiértékeléséhez és attitűd kutatási eredményeim értékeléséhez. Szintén ezt a programot használtam a prediktív analitikában, mely módszert a probléma időben történő felismeréséhez és a játékosok szegmentálásához találtam megfelelő eszköznek. Egy esetben becslési módszert is alkalmaztam a társadalmi költségek egyes - statisztikai adatokat nélkülöző - elemeinek beillesztéséhez (7.7. fejezet). A primer kutatási módszerek közül leggyakrabban kérdőíveket használtam, melyek előtt természetesen a szekunder adatgyűjtés módszerét is alkalmaztam. Ez utóbbiakkal vettem össze saját kutatási eredményeimet. Ha a sztenderd kérdőíveket nem találtam elégségesnek a kutatási kérdéseim megválaszolásához, azokat kibővíttem, illetve saját kérdőívet alkottam. A prevenció kérdéskörének vizsgálatakor interjúkat készítettem. Igyekeztem saját megfigyeléseimre is támaszkodni, illetve hipotéziseim

felállításakor ezekből kiindulni. A gambler anonim⁵ szegedi tagjainak megfigyelésével és közvetlen interjúkkal és kérdőívekkel igyekeztem a szerencsejáték szenvedélyes problémákkal küzdők általam elérhető érintettjeit vizsgálni. Így például szakértőkkel interjúkat készítettem és kutatóintézet által készített szakértői⁶ interjúk jegyzőkönyveit elemeztem a 9.1. alfejezetben a prevenció kérdéseinek vizsgálatokor. A konzultációkon túl igyekeztem az elmúlt években minden olyan konferencián részt venni, ahol a pszichológus és közgazdász szakma elismert gyakorló és elméleti képviselői adtak elő. Esetenként ezekre a friss előadásokra is hivatkoztam.

A dolgozatban vizsgált főbb témakörök és az azokhoz alkalmazott kutatási eszközök

<i>vizsgált téma</i>	<i>elemszám</i>	<i>módszer, eszköz</i>
<i>érmek szerepe</i>	511	<i>gambler anonim 20-as kérdéssora</i>
<i>előfordulás, gyakoriság</i>	506	<i>Harvard Medical School tesztje</i>
<i>játékos attitűdök</i>	65	<i>ATGS-8⁷</i>
<i>fogvatartottak játékszokásai és játék függőségük</i>	140	<i>SOGS teszt - kiegészítve</i>
<i>externális hatások</i>	-	<i>SEIG⁸ modell és Wildman és Chevalier modell</i>

⁵ névtelen szerencsejátékosok; Felkutatam és megismertem a szegedi Anonim Szerencsejátékosok szervezetét és több ízben meginterjúvoltam annak helyi tagjait (a beszélgetést több cikkemben publikáltam), valamint többször részt vettem összejöveteleiken. 2011. nyarán az országos találkozójukhoz én biztosítottam a helyet és a konferenciájukon előadtam. (2011. június 18.)

⁶ Hoyer Mária, Demetrovics Zsolt, Németh Attila, Funk Sándor, Balázs Hedvig, Csorba Csilla

⁷ Attitudes Towards Gambling Scale

⁸ THE SOCIAL AND ECONOMIC IMPACTS OF GAMBLING, Anielski és Braaten (2008)

„Becker és Murphy „racionális addikció” (rational addiction) modellje egy elegáns példája annak, hogy a neoklasszikus eszköztár kreatív alkalmazása milyen mélységig képes megragadni a fenti problémát. A későbbiekben részletesebben kifejtett álláspontunk szerint ez a megközelítés logikus és következetes, empirikus bizonyítékok is szólnak mellette, de csupán a jelenség szűk tartományának leképezésére képes.” (Lippai, 2008)

Az érzelmek szerepének vizsgálatához a GA 20-as tesztjét alkalmaztam. Az előforduló kérdések közül jó néhány vonatkozik az érzelmekre, amelyből ezek szerepére tettem következtetéseket. Egy másik, nagyobb mintára – több mint 500 főre sikerült a WHO által kidolgozott tesztet alkalmaznom. A cégemhez betérő jelentkezőkkel és tanfolyami résztvevőkkel töltöttem ki ezt a felmérést, azt kutatva, hogy más országokban, illetve Magyarországon más szervezetek által felmért játékszenvedély előfordulási gyakoriság mennyiben helytálló.

A játékfüggők attitűdjeinek alaposabb megismerése érdekében, mivel az erre vonatkozó korábban kidolgozott attitűd-teszteket nem találtam elégségesnek, ezért saját tesztet dolgoztam ki, amelyet kerdoivem.hu segítségével elektronikusan juttattam el a már beazonosított játékfüggőkhöz, és egy azonos nagyságrendű kontrollcsoportot szintén teszteltem ezzel a kialakított kérdőívvel, hogy összehasonlítsam a két kör eredményeit. Ezt követően átlagos játékosok attitűdjeit is megvizsgáltam az Attitudes Towards Gambling Scale (Orford és társai, 2007) alkalmazásával. Ehhez lottózókba betérő vevőket kérdeztem meg. A vizsgált mintámat összevetettem a korábbi (2007 és 2010-es) brit kutatási eredményekkel. Megállapítottam, hogy a szerencsejátékok attitűdjei – legalább is ezen mérőeszköz használata mellett – inkább pozitívak és szignifikáns különbséget mérhetünk az egyes korcsoportok között.

A legnagyobb munkát a börtön kutatások jelentették, hiszen 150 fogvatartottat kellett meginterjúvolni, melyhez a SOGS tesztet⁹ alkalmaztam, mivel azonban ennek nem voltak kimondottan a börtönlakókra vonatkozó speciális kérdései, az alaposabb vizsgálathoz szükséges további információk érdekében bővítettem a tesztet, és ez alapján készült el a magyarországi fogvatartottakra vonatkozó függősségi vizsgálat¹⁰.

Az interjúk során megkérdezettek egyrészt a szakma legismertebb és legkiválóbb addiktológusai és pszichológusai voltak. Megkérdezésünk levelezés formájában valósult meg és a játékszenvedélyre vonatkozó több témát felölelt. 2012-ben a Szerencsejáték ZRT megbízásából a Kutatópont is folytatott szakértői interjúkat, melyek vágtalan jegyzőkönyveinek tartalom elemzését a 9.6.2. fejezetben végeztem el. Szintén interjúztam - több alkalommal - szerencsejáték függőket, melynek tapasztalataiból alakítottam ki az attitűd vizsgálati kérdőívemet. A felelős játékszervezés és a jogi környezet alaposabb megismeréséhez a Szerencsejáték Zrt. szakembereitől (dr. Zelei Beatrix, dr. Rásó Hajnalka) gyűjtöttem adatokat.

4. Eredmények

Reményeim szerint, mind a szintézist illetően, mind a problémakör egyes részkérdéseinek kifejtésével sikerült a szerencsejáték szenvedély több oldalára rávilágítanom, valamint konkrét adatokkal alátámasztanom az egyes hipotéziseimet.

⁹ A játékszenvedély felmérésének legfontosabb akadálya, hogy nincs egységes mérce, amivel mérni lehetne elterjedtségét, hiszen nincs még nemzetközileg elfogadott, kulturálisan semleges módszer rá.

A leggyakrabban alkalmazott módszert, a South Oaks Szerencsejáték-felmérést (South Oaks Gambling Screen (SOGS)) számos kritika éri, és néhány helyen már le is cserélték egy alkalmasabbra.

¹⁰ Felvettem a kapcsolatot a kecskeméti, tőköli és a szegedi büntetés-végrehajtási intézetekkel, hogy adatokat gyűjtsék a „*Játékszenvedély és bűnözés*” című publikációmhoz. Ezen írásom közben konzultáltam Fiáth Titanilla pszichológussal és Fliegauf Gergely őrnaggyal, aki főiskolai tanárságát a Rendőrtiszti Főiskolán. Az általam továbbfejlesztett SOGS kérdőívet eljuttattam a fenti fegyintézetekbe; 150 kérdőív feldolgozása dr. Kovács Péter közreműködésével történt, melynek eredményeit dolgozatom 6.2.4. fejezetében ismertetem.

Magyar tanulmányok között nem találtam eddig olyan munkát, ami a közgazdasági, szociológiai és pszichológiai elemeket együttesen kezelte volna, ezáltal nem csak a kérdéskör összetettségét megvilágítva, hanem a prevenció – és további kutatások - szükségességére vonatkozó kellő érvrendszer összeállítására törekedve. A szerencsejáték szenvedély gazdaságpszichológiai vonatkozásait az egyéni következményektől a környezeti hatások felé tágítva igyekeztem eljutni a társadalmi hatásokig. Az alapmodellt az időtényezővel és az egyes szerencsejáték fajták veszélyességével, illetve azok különbözőségének bemutatásával bővíttem.

Ezt követően a társadalmi szintű kihatást és az előrejelzés, valamint a prevenció lehetőségét és szükségességét mutattam be. Kiinduló hipotézisem (H0) szerint, **az érzelmek meghatározó jelentőséggel bírnak a játékszenvedély kialakulásában.**

Vizsgálataim fő kérdéseit, a fentiek figyelembevételével, az alábbi hipotézisekben összegezhajük:

H1: Az érzelmek és az **izgalom** lényegesen befolyásolja a szerencsejáték üzését, szerepet játszik a játékszenvedély kialakulásában.

H2: A kiskorúak és az idős generáció fokozottan kitett a játékszenvedélynek.

H3: Szignifikáns kapcsolat található a játékszenvedély és bizonyos bűncselekmények elkövetésének okai között.

H4: Az alkalmazott (GA20-as) teszt érzelmekre vonatkozó kérdései a függök esetében nagyobb eltérést mutatnak, azaz az érzelmi viszonyulás a szerencsejátékhoz egyúttal következtetni enged a problematikus szerencsejátékos viselkedésre (annak várható kialakulására).

H5: A szerencsejátékhoz való attitűd pozitív és korcsoportonként eltérő.

Kutatási kérdés volt a börtönökben végzett vizsgálat során, hogy motivál-e bűnelkövetésre a játékszenvedély és van-e szerepe a családi környezetnek, illetve a családi állapotnak a játékszenvedély kialakulásában? Megvizsgáltam továbbá, hogy tudja-e magáról a szenvedélybeteg, hogy függő?

H6: A fogvatartottak körében magasabb a problémás szerencsejátékosok aránya, mint az átlagpopulációban.

H7: A játékszenvedély vagyon elleni bűncselekmények elkövetéséhez vezethet.

H8: Ha a családban található játékfüggő, a függőség kialakulásának kockázata nagyobb.

H9: Magasabb a játékfüggők és veszélyeztetettek száma, mint az a korábbi kutatásokban kimutatott.

Vizsgáltam továbbá, hogyan előzhető meg a játékfüggőség kialakulása (9.fejezet) és felállítható-e olyan „képlet”, mely a függővé válás veszélyét idejében képes előre jelezni.

5. Tézisek

A játékszenvedély az intertemporális fogyasztói döntések értelmezéséhez, bemutatásához ideális téma. A dinamikus inkonzisztens döntések – esetünkben a túlzásba vitt szerencsejáték - reprezentálhatják, hogy a korlátozottan racionálisan cselekvő ember milyen egyéb preferencia rendezés mentén működik, akár ön – és környezetpusztító módon. Ezt többféleképpen modellezhetjük.

Jelen kutatás sorozattal arra szerettem volna rávilágítani, hogy ez a probléma nagyobb, mint azt feltételezzük, de léteznek olyan nemzetközi „jó gyakorlatok”, amelyek már másutt is eredményre vezettek a megelőzésben.

A kutatást - a keletkező társadalmi károk mellett - a felelős vállalati magatartás is indokolja. Mérési eredményeim a játékszenvedély gyakoriságára vonatkozólag némileg *magasabb prevalenciát mutatnak*, mint a korábbi magyarországi kutatások. Két közismert és gyakran alkalmazott mérési technikával 506 illetve 511 fős mintán vizsgáltam a játékszenvedély egyes fokozatainak megjelenését. Mérési eredményeim – bár a vizsgált minta nem reprezentatív a teljes magyar felnőtt lakosságra – részben igazolták, hogy a játékfüggők és

veszélyeztetettek száma nagyobb. Ez egyben azt is jelenti, hogy egy növekvő tendenciával van dolgunk, mivel az összehasonlítás alapjául szolgáló országos mérési adatok korábbiak.

Bár a szerencsejáték gyakran társul egyéb pszichiátriai betegségekkel (pl. depresszió), vagy más addiktív betegségekkel (pl. alkohol-függőség), de nem kapcsolódik általában az erőszakhoz. Az elmúlt években együtt nőtt a szerencsejáték, és az arra költött összeg. Ha a törvényes (legális) forrásokból a pénz elfogy, és a játékosok továbbra is kényszeresen játszik, akkor kevésbé kívánatos eszközök alkalmazásához nyúl, mely magában foglalhatja az erőszakos cselekedeteket is. Sok problémás játékos életmódja eredményezi fokozott stressz szintjét, egyre több olyan szerencsejáték létezik, ami fokozza a szorongást és a depressziót, és bizonyos esetekben, a dühöt, ami erőszakot szül, annak számos formájával (Tessényi-Kovács, 2011).

A börtönben végzett kutatással (N=140 fő) az volt a célom, hogy a szerencsejáték szenvedély egyik lehetséges következményére hívjam fel a figyelmet: azaz, hogy a kóros játékszenvedély akár szabadságvesztéshez is vezethet - a gazdasági és élet ellen elkövetett **bűncselekmények kiváltó okaként**. Feltételeztem – a nemzetközi börtönkutatási eredmények ismeretében -, hogy a játékfüggőség kóros mértékű megnyilvánulása a fogvatartottak körében magasabb, mint normál populációban¹¹. Kiinduló hipotéziseim között szerepelt, hogy az egyéb addiktív problémák (drog, alkohol) szintén fokozottan vannak jelen a fogvatartottak körében.

¹¹ A hasonló felmérésekkel általában az a probléma, hogy amikor az embereket megkérdezik játékkal kapcsolatos szokásaikról, jelentős részük nem a valóságnak megfelelően válaszol. Ennek oka vagy a szégyenérzet, vagy pedig az hogy maguk sincsenek tudatában pontosan szokásaiknak, és azok hatásainak az életükre. Például egy ausztrál felmérés szerint az egykori játékszenvedély-betegek 30%-a mondta azt, hogy ha „betegségük” alatt kérdezik őket játékkal kapcsolatos szokásaikról, hazudtak volna.

Azt is megvizsgáltam, hogy meghatározott típusú bűncselekmények elkövetésénél szerepet játszik-e a játékszenvedély. A börtönkutatásban vizsgált mintában a megkérdezettek 36 %-a bizonyult problémás játékosnak és további 31,2 % veszélyeztetettnek. Ezek az eredmények egyrészt összhangban vannak a nemzetközi kutatások börtönökben mért eredményeivel, másrészt felvetik a kérdést, hogy a fogvatartottak válaszai mennyiben megbízhatóak vagy tudhatóak be az „extra figyelemnek”?

Megállapítottam, hogy szignifikáns kapcsolat található a játékszenvedély és bizonyos bűncselekmények elkövetésének okai között, valamint a családi kapcsolatoknak és szociológiai körülményeknek szerepe van a játékszenvedély kialakulásában. A rablás és szenvedély közti kapcsolat vizsgálatából kiderült, hogy akik nem rablásért ülnek, azok inkább nem függők, azaz szignifikánsan magasabb a rablásért ülők aránya a játékszenvedély betegekénél.

A fenti mintában tisztában volt a problémájával a függők 86,4 %-a (tudja és valóban függő). 35,7% azt állította magáról, hogy nem függő, miközben mégis az. Ugyanakkor kiskorúak és az idős generáció fokozottan kitett a játékszenvedély kialakulásának veszélyében, elsősorban az „átmeneti” **veszélyeztetett kategóriában** felülreprezentáltak.

A szerencsejáték összességében a játékosok jelentős részének szórakozás, rítus, a szabadidő és szabadon elköltethető jövedelmek felhasználásának egy disztíngvált módja. Viszont egy mérhető réteg esetén jelentős **kárt okoz** (öngyilkosság, bűnelkövetés, egzisztenciális lecsúszás, egyéb addikciók – pl.alkoholizmus -, stb.). Ezek a károk egyéni, környezeti (családi) és társadalmi szinten is számba vehetőek – az externális hatásokat a 7. fejezetben foglaltam modellbe. Ennek kialakítása során egyrészt Grinold költség-haszon modelljét,

másrészt a „Socio-Economic Impact of Gambling (SEIG) Framework”¹² (Anielski és Braaten, 2008) sztenderdjét szintetizáltam. Mivel előbbi az amerikai (USA) kaszinópiacra, utóbbi pedig a kanadai szerencsejáték iparágra koncentrál, csak jelentős átdolgozás után következtethetünk a magyar szerencsejáték társadalmi és gazdasági hatásaira. A magyar szerencsejáték piacon a kaszinók csak korlátozott számban vannak jelen, így az azokat rendszeresen látogatók száma is jóval szerényebb (de fokozatosan nő), így a társadalmi hatások vonatkozásában sem jelent érdemi nagyságrendet az ott felmerülő függőségi probléma (bár szervezeti szinten kezelendő). Ugyan ezt mondhatjuk el a lóversenyfogadás hazai jelentőségéről (nagyságrendjéről) is 2012-2013-ban. Egészen más a helyzet azonban az illegális játékok (pl. póker) és az internetes játékok, fogadások tekintetében. Vizsgálati területünket fenti okokból korlátoztuk a **hagyományos szerencsejátékokra** és azok hatásaira¹³. Ez alatt az állami játékszervező (Szerencsejáték ZRT) termékportfólióját és a játék-automaták világát értjük.

A veszélyeztetett társadalmi csoportok állami védelmének kérdése a szerencsejáték esetében még nagyobb hangsúlyt kap a technológia fejlődésével párhuzamosan. A játékszenvedély kialakulásának lehetősége egyre nagyobb probléma napjainkban az internetes, mobiltelefonos és interaktív televízió üzött játék elterjedése óta. Mivel ezek a játékmódok folyamatosan elérhetőek és viszonylag

¹² A SEIG Framework mérési és értékelési módszer. Széles körben alkalmazható a szerencsejáték-ipar hatásának értékeléséhez az egyén és a társadalom tekintetében. A SEIG keret interdiszciplináris és komplex, egy széles körű és integrált rendszerszemléletű megközelítés a szerencsejáték hatásának mérésére. Releváns analitikai eszközöket alkalmaz, kezdve a kvantitatív és kvalitatív kutatási módszerektől a hagyományos közgazdasági elemzési eszközökig. Ezen kívül alkalmaz olyan új (társadalmi jóléti közgazdasági) elemzési eszközöket, amely elősegítheti a legalizált szerencsejáték objektív megértését (Anielski és Braaten, 2008).

¹³ A dolgozat zárásakor jelentős szerencsejáték szabályozási változások zajlottak a kormányzat részéről (játékautomaták betiltása, trafikörvény) melynek elemzésétől eltekintettünk.

kényelmesen üzhetők, egyes esetekben túlzott játékra csábítanak, főleg ha nagy tétekkel és nagy nyereményekért lehet játszani rajtuk.

Az érzelmek közül **az izgalom szerepének kimutatására** vállalkoztam – a szerencsejátékosok attitűd vizsgálatával.

Kimutattam, hogy a játékosok beazonosításával és **viselkedésük folyamatos értékelésével**: a visszatérés gyakorisága, a megjátszott játékfajta és a vásárlásonkénti költési összeg növekedése három olyan paraméter, melyek összekapcsolásával következtethetünk a játékos veszélyeztetetté majd függővé válására, valamint azonosíthatjuk a kulcsvevőket, azaz törzsjátékosokat (9.fejezet). A **prediktív analitika** olyan statisztikai modelleket és egyéb empirikus módszereket jelent, amelyek empirikus előrejelzések megteremtését célozzák, valamint a módszerek minőségi értékelésére az előrejelzések gyakorlati alkalmazhatóságára, azaz előrejelző képességére törekszenek (Shmueli és Koppius, 2011). Eltekintve a gyakorlati hasznosság alapkritériumától, a prediktív analitika fontos szerepet játszik a tudományos elméletben, a hipotézisek tesztelésében és relevancia vizsgálatában. Ezért ezek elengedhetetlen részei a tudományos kutatásnak (Kaplan, 1964, Dubin, 1969).

RFM analízissel ügyfélérték számítást végzünk. Az eljárás segítségével következtetni lehet például arra, hogy kik lehetnek az adott vállalat kulcsügyfelei, kik képezhetik a lemorzsolódó ügyfeleket, vagy az egyes vásárlók vásárlási-, vagy promóciós kampányra való reagálásáról lehet többletinformációt szerezni (Chang és munkatársai, 2011.). A módszer minden ügyfélhez egy RFM pontszámot rendel, képes tranzakció alapú adattáblát kezelni illetve abból ügyfél alapú táblát generálni. Az RFM pontszám első számjegye az ügyfél aktualitásához kapcsolódik (R – Recency), a második a gyakorisághoz (F – Frequency) a harmadik pedig az ügyfél pénzügyi értékéhez (M – Monetary) (Bose és Chen, 2009).

Nehéz a teljes vizsgálat-sorozat legfőbb tanulságát egy-két mondatban összegezni, de talán az alábbi meglátás képes kiemelni a számunkra legfontosabbnak

tartott gondolatot: „a kényszeres ember a boldogság után kutat, csak rossz helyen keresi, és akár éveket is vakvágányon tölthet.”(Chopra, 2004. 145.oldal)

6. Alkalmazási lehetőség

Dolgozatomban számba vettem olyan konkrét – nemzetközileg is alkalmazott – mérési eszközöket, melyek magyar nyelven még nem – vagy csak részben – elérhetőek.

A bűnelkövetésre való figyelem felhívásával a prevenciós intézkedések szükségességére és a büntetés végrehajtási intézetekben való kezelés lehetőségére szerettem volna rávilágítani. A bizalom-bizalmatlanság kérdéskörének kifejtésével (8.fejezet) elsősorban a játék-szervezőnek adhatok magyarázatot és javaslatot az on line szerencsejátékok és a hagyományos termékértékesítés marketing kommunikációjának megtervezésében.

A felelősségteljes szerencsejáték szervezéshez egy fontos lépés közös iránymutatások és programok kidolgozása, hogy a kormány és szakemberek hatékony fogyasztóvédelmi kezdeményezéseket telessenek. Ezek a kezdeményezések a negatív következmények minimalizálását célozzák. A három oldalnak (szabályozó intézmények, kutató intézetek, szerencsejáték szervezők) együtt kellene működnie annak érdekében, hogy a „negyedik oldal” - a játékos a legkevésbé legyen kitéve annak veszélyének, hogy az egyszerű szórakozás a későbbiekben őt vagy családját egy életre megnyomorítsa és tönkre tegye.

Az RFM analízis alkalmas eszköz lehet arra, hogy a költési nagyság és a visszatérési gyakoriság változásának vizsgálatával a játékfüggőség kialakulásának veszélyét időben jelezzük.

További kutatási lehetőséget rejt magában a nemek közötti különbségek részletesebb vizsgálata és az ebben fellelhető összefüggések bemutatása. Hasonlóképpen az Internet-függőség és a játékszenvedély közötti kapcsolódás tanulmányozása, úgymint az Internetes játékokkal kapcsolatosan kialakuló esetleges

függőségek vizsgálata is önálló munkát igényel. Véleményem szerint egyre inkább elmosódnak a határok az internetfüggőség és a szerencsejáték függőség között (nem diagnosztikai, sokkal inkább prevenció és kezelési szempontból), köszönhetően annak, hogy az internetfüggők jelentős hányada a gépen való játékában mutat kóros magatartást.

A prevenció programok vonatkozásában vizsgálható lenne azok eredményessége, az egyes alkalmazott módszerek hatékonyság-vizsgálata. Ma még a szakértők többsége úgy ítéli meg, hogy nincs egységes prevenció program, ezért ennek kimunkálásával lenne érdemes kezdeni a munkát az értékelést megelőzően. Ugyanakkor az attitűd-kutatások kapcsán vitatkozom az eddigi kutatási kérdések teljes körűségével, mivel az attitűd meglátásom szerint jóval többet takar, mint azt a ma elérhető szerencsejáték-piaci vizsgálatok tartalmazzak¹⁴. Ehhez kapcsolódóan a dolgozatban is bemutatott módszerek (modellek, kísérletek és teszt) szintézise és továbbfejlesztése is további kutatási irányokat adhat. A játék automaták 2012. végi betiltásával a szerencsejáték függők reakciói, a költségvetési kihatások és a szerencsejáték piac átrendeződése lehet friss apropó és új kutatási irány.

Az állati és emberi idegi jutalmazó rendszerek törvényszerűségeire vonatkozó ideggyógyászati kutatások ki tudnak mutatni a jövőbeli gazdasági kutatásoknak szóló fontos eredményeket (Fehr és Rangel, 2011). Az érzelmi impulzusok azonban gyakran nem tudatosan jutnak el cselekvésig. Ez már Blaise Pascal kijelentette, amikor az írta: *„A szívnek vannak a saját dolgai, amikről az ész nem tud semmit.”*

¹⁴ Álláspontunk szerint az attitűd inkább a komplex mentális állapotot érintő meggyőződések és érzelmek és értékek összessége. Így fentebb hivatkozott vizsgálati kérdések csupán a vélekedésekre terjednek ki, figyelmen kívül hagyva a játékszenvedélyhez kapcsolódó érzelmeket és orientációt.

7. Publikációs lista

7.1. megjelent

hol	mikor	kivel	címe
Statistikai Szemle 2011. 89.évf. 4. szám	2011	dr. Kovács Péter	Szerencsejáték-függőség és bűnözés
Vezetéstudomány 42. kötet 2011.	2011		Dinamikus következetlenségek és az érzelmelek szerepe a szerencsejátékokban
konferencia kötet SZTE (Taylor)	2011		Felelős vállalati magatartás a Szerencsejáték ZRT-nél
MOK konferencia kötet	2011 Pécs		Felelős játékszervezés, mint a felelős vállalati magatartás specifikuma
Társadalomkutatás	2012		A szerencsejáték externális hatásai
Statistikai Szemle 2012. 90.évf. 7-8.sz.	2012	Kazár Klára	Szerencsejáték vásárlási szokások vizsgálata prediktív analitika segítségével
Köz-Gazdaság 2013/2. 183-191.oldal	2012		Felelős vállalati magatartás a Szerencsejáték ZRT-nél
rekreacio.eu	2012		Az érzelmelek szerepe a szerencsejátékokban
Önálló kötet: Szabaduljon meg a játékszenvedélytől – kézikönyv az önálló felépüléshez (2011)			

7.2. befogadott (lektorálás alatt)

Society and Economy : **Measuring and Filtering of the Gambling Problems**

13 th Research Forum on Economic Psychology: Slot Machines and online gambling , legal and illegal gambling actors in Hungary

Addiktológia: A játékszenvedély prevenciójának nemzetközi gyakorlata és a magyar szakértői vélemények szintézise

könyvfejezet: *Szellemi rekreáció* (2013): Szerencsejátékok (5.2.fejezet)

Pannon Management Review : The potential effect of „Tobacconist law” on entrepreneurs

7.3. A tézisek alapjául szolgáló publikációk

tézisszám	publikáció	megjelenés helye és ideje
1. és 2.	Dinamikus következetlenségek és az érzelmek szerepe a szerencsejátékokban	Vezetéstudomány 42. kötet 2011.
3. 4. és 5.	Szerencsejáték-függőség és bűnözés	Statisztikai Szemle 2011.
6. és 7.	A szerencsejáték externális hatásai	Társadalomkutatás 2012.
9.	Szerencsejáték vásárlási szokások vizsgálata prediktív analitika segítségével	Statisztikai Szemle 2012.
0.	Az érzelmek szerepe a szerencsejátékokban	rekreacio.eu 2012.

Hivatkozások

Andrade és Iyer (2007): Dynamic Inconsistencies in Gambling and the Role of Feelings; *Haas Business School Working Paper*

Ariely, Prelec és Loewenstein (2003): Arbitrarily Coherent Preferences; *The Quarterly Journal of Economics Volume 118 Issue 1*; 73-105. oldal

Anielski és Braaten (2008): The Socio-Economic Impact of Gambling Framework; Anielski Management Inc. 2008; A Literature Review and Synthesis, Alberta Gaming Research Institute www.uleth.ca/dspace/handle/10133/407

Becker és Murphy (1986): A theory of Rational Addiction. *Working Paper no.41*. Chicago: University of Chicago

Bose és Chen (2009): Quantitative models for direct marketing: A review from systems perspective. *European Journal of Operational Research*. 195. évf. 1. sz. 1-16. oldal

Chang és Tsai, (2011): Group RFM analysis as a novel framework to discover better customer consumption behavior. *Expert Systems with Applications*. 38. évf. 12. sz. 14499-14513. oldal

Chopra (2004): Szenvedélybetegségek; Édesvíz Kiadó Bp.

Demetrovics Zs., Paksi B., Kun B., Rózsa S., Arnold P. (2008): A kóros játékszenvedély elterjedtsége Magyarországon: az első normál populációs adatok. *Psychiatria Hungarica*, 23., 31–32. oldal

Dubin, R. (1969): Theory building. The Free Press. New York.

Earl L. Grinols (2004): Szerencsejáték Amerikában: Költségek és Hasznok; *Kiadó: Cambridge University Press, NY és Springer (2007)*

Ernest Fehr és Antonio Rangel (2011): Neuroeconomic Foundations of Economic Choice—Recent Advances; *The Journal of Economic Perspectives*, Volume 25, Number 4, Fall 2011 , 3-30.oldal

Hal R.Varian (2005): Mikroökonómia középfokon; *Akadémiai kiadó 2005. Bp.*

Kaplan, A. (1964): The Conduct of Inquiry: Methodology for Behavioral Science, Chandler Publishing. New York.

Hans-Ludwig Kröber (2009): Pathologisches Glücksspielen: Persönlichkeitsmerkmale und forensische Aspekte; *Forensische Psychiatrie, Psychologie, Kriminologie*; May 2009, Volume 3, Issue 2, 90-98.oldal

Lippai László (2008): Az önkontroll szerepe és jelentősége az intertemporális fogyasztói döntésekben; *Doktori értekezés tézisei*; 6.oldal

Matthew Rabin (2008): Pszichológia és közgazdaságtan; *Alinea Kiadó*

Mérő László (2012): A szerencsejátékok rejtelmeiről, esélyeiről, hobbiról és függőségéről; fortunaweb.hu, letöltés: 2012. 11. 12.

Németh Attila, Csorba Csilla, Tóth András (2005): A kóros játékszenvedélyhez leggyakrabban társuló pszichiátriai kórképek; *ADDIKTOLÓGIA – 2005. IV. Évf. 3.sz. 349-356.oldal*

Oh és Hsu (2001): Volitional degrees of gambling behaviors; *Annals of Tourism Research*, 28:3, 618-637. oldal

Orford, Sproston és Erens (2007): Gambling behaviour in Britain: Results from the British Gambling Prevalence Survey; <http://www.gamblingcommission.gov.uk/pdf/british%20gambling%20prevalence%20survey%202007%20-%20sept%202007.pdf>

Richard H. Thaler és Eric J. Johnson (1990): Gambling with the House Money and Trying to Break Even: The Effects of Prior Outcomes on Risky Choice; *Management Science* June 1990 vol. 36 no. 6 643-660. oldal

Shmueli, G. – O. Koppius, O. (2010): Predictive Analytics in Information Systems Research. *MIS Quarterly*. 35. évf. 3. sz. 553-572. oldal

Wildman és Chevalier (2002): Problems Associated with Gambling - A Preliminary Investigation into Health, Social and Psychological Aspects Epub.: <http://www.inspq.qc.ca/publications/JeuxHasardArgent/WildmanChevalier.pdf> 2002.márc.15

letöltés ideje: 2010. október

Zacher Gábor (2012): Addikció „Szenved éjeink, sötétségben vagyunk?” című előadása: 2012. szept.24. Balatonfüred, XIV. Országos Járóbeteg Szakellátási Konferencián